

“TÜRK EDEBİYATINDA HZ. ALİ CENKNÂMELERİ”

Ö. Handan ÖZDAMAR*

Dr. İsmet Çetin tarafından kaleme alınan “Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri” adlı eser, 1997 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. 3.000 adet olarak bastırılan kitap toplam L+467 sayfadır.

Eserin hemen başında Kültür Bakanlığı İstemihan Talay’ın gelişen teknolojinin kültürü ne yönde etkilediğini, teknolojiyi kullanarak kültürel zenginliklerimizi nasıl yaşatabileceğimizi belirten ve teknoloji kültürünün temelinde kitabın yattığını vurgulayan bir “Sunuş” yazısı yer almıştır.

Eserin “Sunuş” kısmından sonra “Sözbaşı” kısmı gelir. Burada yazar, edebi eserlerin milletlerin düşünce yapılarını ve hayat tarzlarını temsil ettiğini söyler. İslamiyetin kabulünden sonra Türk toplum hayatında meydana gelen değişikliklerin edebi eserlere de yansıdığını ve İslamiyetten önce varolan eserlerin İslamiyetten sonra ya yaşamaz olduklarını ya da İslami birtakım unsurları içlerine alarak yaşama imkanı bulduklarını belirtir. İslami unsurlara bürünerek yaşama imkanı bulan eserlere Dede Korkut ve Manas destanlarını örnek gösteren Çetin, ortadan kalkan destanların yerini ise dini kahramanlık konularını ele alan tercüme, adapte veya te’lif yoluyla edebiyatımıza giren Battal-Name, Saltuk-Name gibi eserlerin aldığını söyler. Hz. Ali çevresinde teşekkül eden Cenknâmelerin ise bunlar arasında önemli yer tuttuğunu belirtir. Yazar kitabın “Sözbaşı” kısmında, çalışmasının boyutları hakkında şu bilgileri verir: “Özellikle Azeri, Özbek ve Türkmen saha-

larında görülen bu hikayeler çalışmamızın dışında tutulmuştur. Biz yalnız Anadolu sahasında 14. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan Hz. Ali Cenknâmelerini incelemeye çalıştık. Bu cenknâmelerin kaynaklarına inmek maksadını güttüğümüzden çalışmamızda sadece yazmaları esas aldık. Paris Milli Kütüphanesi’nde bulunan “Salsal-Name”yi temin edemediğimiz için bu çalışmanın dışında bıraktık. Ancak yeri geldiğinde ondan bahsettik. Matbu cenknâmeleri çalışmamıza dahil etmedik. Çünkü taş baskı cenknâmeler ya yazma cenknâmelerin aynısıdır, ya da sonradan kaleme alınmıştır. Latin harfli cenknâmeler de taş baskı cenknâmelerin ya birer kopyası, ya da bunların sadeleştirilmiş şekilleridir.”

Eser “Sunuş” ve “Sözbaşı” bölümlerinden başka sırasıyla Kısaltmalar, Giriş, beş bölümden oluşan inceleme kısmı, Sonuç ve Bibliyografya bölümlerini ihtiva eder.

Giriş kısmı iki bölümden meydana gelir. I.Bölüm, “Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri” başlığını taşıyıp, burada destan, hikayecilik ve meddahlık geleneğinde Hz. Ali Cenknâmelerinin yeri ve öneminden bahsedilmiştir. II. Kısmında ise “Hz. Ali Cenknâmeleri Konusunda Yapılan Çalışmalar” verilmiştir. Bu çalışmalar da kendi arasında “Hz. Ali Cenknâmeleri Üzerine Yapılan Çalışmalar” ve “Metin Neşirleri” olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.

Çalışmanın inceleme kısmınının I. Bölümünü “Cenknâmelerin Nüsha Tavsifleri ve Özetleri” oluşturmaktadır. Bura-

da önce yirmi tane nüshanın tavsifleri, ardından da cenknamelerin özetleri verilmiştir.

II. Bölümde ise cenknamelerin tasnifleri ve musannifleri hakkındaki biyografik bilgiler yer alır.

III. Bölümde cenknamelerin kaynakları, şekil ve üslup özelliklerinden bahsedilmiştir.

Cenknamelerin kaynakları konusunda Fuad Köprülü'nün tasnifinden(1) hareketle İslam tarihi, dini kıssalar ve menkabeler ile efsane ve masallar, Hz. Ali çevresinde teşekkül eden cenknamelerin kaynakları olarak verilmiştir. Burada cenknameler ile onlara kaynaklık eden türler arasındaki münasebetler ve bu münasebetlere dair örnekler sunulmuştur. Yine bu bölümde yazar, şekil ve üslup özelliklerine geçmeden yani cenknamelerin kaynakları bahsinde, Hz. Ali Cenknamelerinin kaynaklandığı kültür çevresini ve bu cenknamelerin konuları itibariyle beslendikleri kaynakları şöyle sıralar: "Hz. Ali Cenknamelerinin kaynaklandığı kültür çevresi olarak; a) Arap, b) İran, c) Türk kültür çevresini söyleyebiliriz. Cenknameler konuları itibariyle; a) İslamiyetin ilk dönemlerinde yapılan savaşlar (Tarihi vak'a), b) Peygamber ve evliya kıssaları; menakıbnameler ve evliya tezkireleri, c) Türk, Arap ve İran efsane ve destanları başta olmak üzere sözlü gelenekle yaşayan anlatıma dayalı diğer türler, d) Başta Kur'an ve hadis külliyatları olmak üzere çeşitli dini ahlaki kitaplardan beslenmişlerdir."

III. Bölümde cenknamelerin kaynaklarından sonra, şekil ve üslup özellikleri incelenmiştir. Şekil özelliklerinde Hz. Ali Cenknameleri manzum, mensur ve nesir+nazım karışık olmak üzere üç kısma ayrılmış, manzum cenknameler de ayrıca kafiye, cenknamelerin tertibi ve cenknamelerin vezni olmak üzere üç bölüm halinde ele alınmıştır. Kafiye ola-

rak zengin, yarım ve tam kafiyelerin kullanıldığı, zaman zaman da redifle yetinildiği belirtilmiş, vezin olarak da, 11'li hece veznine de uyan "fa'ilatün/ fa'ilatün/ fa'ilün" kalıbıyla yazıldığı, ancak aruz kusurlarının çok fazla olduğu kaydedilmiştir. Buna sebep olarak da cenknamelerin kaleme alındıkları 13. ve 14. yüzyılda aruzun Türk Edebiyatına henüz yerleşmemiş olması gösterilir. "Manzum cenknameler mesnevi tarzındadır. Mensur olanlar ise te'liften çok tercüme karakteri taşır."

III. Bölümde son olarak cenknamelerin üslup özellikleri üzerinde durulur. Yazarın üç başlık halinde incelediği üslup özelliklerinde, ilk önce cenknamelerin dil hususiyetlerinden bahsedilir. Agah Sırrı Levend, Saadetin Buluç, Fırat Özdemir, Cahit Öztelli gibi araştırmacıların bu konudaki düşüncelerinin ardından cenknamelerin 13. ile 15. yüzyıl dil özelliklerini yansıttığı söylenir. Bu görüşü desteklemesi açısından cenknamelerde geçen ve Eski Anadolu Türkçesi'nin özelliklerini taşıyan kelimelerden örnekler verilir.

Cenknamelerin fikri yapısı, yine çeşitli araştırmacıların görüşlerinden hareketle üç maddede toplanmıştır. "a) Dini-ahlaki bilgi, b) Tarih bilgisi ve şuuru, c) Moral kaynağı.

Bu bölümde son olarak olayların geçtiği coğrafi çevre hakkında bilgiler verilir.

Eserin IV. Bölümünde cenknamelerde yer alan tipler tespit edilip tasnif edilmiş. Türk destanlarında geçen tipler ile mukayesesi yapılmıştır. Tipler; 1) Erkek tipler, 2) Kadın tipler olmak üzere başlıca iki ana gruba ayrılmıştır. Bunlar da kendi arasında Müslüman tipler, sonradan Müslüman olan tipler ve Müslüman olmayan tipler olmak üzere üç kısma bölünmüştür.

"13. yüzyıldan itibaren Anadolu

Türk sahasında tercüme, adapte ve te'lif yoluyla edebiyatımıza kazandırılan" bu eserler, "müslim-gayri müslim çatışması temeli üzerine" kurulmuştur. Cenknemeler Türk insanına hem moral vermekte hem de ideal insan tipini göstermektedir.

İslamiyetten önceki devirlerde göçebe olarak yaşayan, hayvancılığın, atın ve akınların hayatlarının temelini oluşturan Türk toplumunda güçlü, kuvvetli, savaşmayı ve avlanmayı iyi bilen, hareketli insanların yetişmesini bu hayat tarzı şart koşuyordu. İşte "akıncılık, hareket, hakimiyet, kuvvet ve idealizmi temsil" eden alp tipi, İslamiyetin kabulü ile birlikte cihad esası ile birleşti. Böylece alp tipi gazi tipine dönüştü. "Merkezde Hz. Muhammed'in bulunduğu" ve vakaların sürekli O'nun etrafında döndüğü cenknemelerde, "başta Hz. Ali olmak üzere diğer cengaver şahsiyetler gazi tipinin" temsilcileridir.

V. ve son bölümde ise Hz. Ali Cenknemelerinde geçen motifler ele alınmış, bu motiflerin Sthit Thomsen'in Motif Index of Folk Literature adlı eserindeki karşılıkları belirtilmiştir. Yazar, motifleri tasnif ederken öncelikle on bir ana başlığa ayırmış, her başlığı yine kendi içinde alt başlıklara ayırarak incelemiştir. Bu bölümdeki önemli bir husus da, cenknemelerde yer alan motiflerin Türk kültür unsurlarıyla mukayese edilmesi ve ortak noktaların tespit edilip değerlendirilmesidir.

"Sonuç" kısmında Hz. Ali Cenknemeleri üzerine yapılan bu çalışmanın bir değerlendirilmesi yapılmış ve varılan sonuçlar belirtilmiştir. Yazar bu bölümde, cenknemelerin plan olarak Dede Korkut ve Köroğlu'ya benzediğini ifade etmektedir. Dede Korkut'a benzeyen yanı, tıpkı Dede Korkut'taki Bayındır Hân'ın merkez teşkil etmesi gibi, cenknemelerde de Hz. Muhammed'in merkez teşkil etmesi-

dir. Oradaki "Oğuz beylerinin yerini ise Hz. Ali almaktadır." Cenknemeleri Köroğlu ve kollarına yaklaştıran sebep ise, "cereyan eden vakaların ayrı zaman ve ayrı yerlerde olması, bunların farklı hikayeler meydana gelmesini" sağlamasıdır.

Dr. İsmet Çetin son olarak, cenknemeler konusunda ulaştığı sonucu şöyle ifade etmektedir. "Anadolu Türk sahasında yazılı ve sözlü gelenekte yaşayan Hz. Ali Cenknemeleri, iki temele dayanmaktadır. Bunlar da İslam dini ve Türk kültürüdür. Arap ve Fars kaynaklı cenknemelerin olmasına mukabil, İslami çerçevede değerlendirilip kabul gördükleri için, bunları İslami unsurlar olarak müteala etmek doğru olur kanaatindeyiz.

Cenknemeler, hangi kültür kaynağından bizim edebiyatımıza gelmiş olursa olsun, genel kabullerimize, inanç dünyamıza ve edebi zevkimize uyduğu için Türk edebiyatının bir unsuru ve müstakil olarak işlenen bir türdür."

Türk Halk Edebiyatı türleri arasında önemli bir yer tutan cenknemeler üzerinde yapılmış bu ciddi çalışma, Türk kültürünü bütünleştirme, gün ışığına çıkararak tanıtmaya yönünde üzerine düşeni yapmıştır.

Dipnot

*AKÜ Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü Araştırma Görevlisi

1: "Fuad Köprülü halk edebiyatımızda mevcut hikaye ve menkubelerin üç kaynaktan geldiğini söylemektedir; a) Eski Türk an'anesinden geçen mevzular (Halkiyattan, yani halk masallarından gelme mevzularla, esasen yerli hayattan alınmış iken sonraları uzun zamanlar esnasında menkubevi bir mahiyet almış şeyler de -birbirinden mahiyetçe çok farklı olmakla beraber- bu daireye girebilir.)

b) İslam An'anesinden geçen dini mevzular

c) İran an'anesinden geçen -ekseriyetle dini olmayan ve bazan zahiri bir İslami renge boyanmış- mevzular (İran yolu ile geçen Hind mevzuları da bu daireye girebilir.)